

THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN INTERNATIONAL RELATIONS AND THEIR HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS

Etiborkhon Sodikjonovna Ulmasova

*Independent researcher at Fergana State University
Fergana, Uzbekiston*

ABOUT ARTICLE

Key words: international organizations, nations, human society, United Nations, doctrine, security council, conference.

Received: 13.01.26

Accepted: 14.01.26

Published: 15.01.26

Abstract: One of the key features of modern international relations and international law is the significant increase in the role of international organizations. International organizations play a crucial role not only in regulating cooperation between states but also in ensuring global peace, security, socio-economic development, and the protection of human rights. Their number and diversity, especially after World War II, have grown sharply: by the beginning of the 21st century, there are over 4,000 international organizations, of which approximately 300 are intergovernmental.

The emergence of international organizations is associated with the ongoing needs of humanity and the desire of nations and states for integration. Additionally, they play an essential role in addressing global economic, social, and political issues, preventing armed conflicts, and ensuring effective use of regional resources.

This article examines the origin and development stages of international organizations, their classification, the differences between intergovernmental and non-governmental organizations, as well as the role and significance of the United Nations in contemporary international relations. This approach highlights the distinctive characteristics of international organizations as an institution of modern international law.

XALQARO MUNOSABATLARDA XALQARO TASHKILOTLARNING ROLI VA ULARNING TARIXIY-FALSAFIY ASOSLARI

E'tiborxon Sodiqjonovna O'lmasova

Farg'ona davlat universitetimustaqil izlanuvchisi

Farg'ona, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: xalqaro tashkilotlar, millatlar, kishilik jamiyati, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, doktrina, xavfsizlik kengashi, konferensiya.

Annotatsiya: Hozirgi zamon xalqaro munosabatlari va xalqaro huquqining muhim xususiyatlaridan biri – xalqaro tashkilotlarning rolining sezilarli darajada oshib borayotgani hisoblanadi. Xalqaro tashkilotlar nafaqat davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni tartibga solishda, balki global tinchlik, xavfsizlik, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va inson huquqlarini himoya qilishda muhim vosita sifatida faoliyat yuritadi. Ularning soni va xilma-xilligi, ayniqsa, Ikkinchi Jahon urushidan keyin keskin oshdi va XXI asr boshida faoliyat yuritayotgan xalqaro tashkilotlar soni 4 mingdan ortiq bo'lib, ularning 300 tasi hukumatlararo tashkilotlar hisoblanadi.

Xalqaro tashkilotlarning paydo bo'lishi insoniyat tarixidagi doimiy ehtiyojlar, millatlar va davlatlarning integratsiyalashuvga bo'lgan intilishi bilan bog'liq. Shu bilan birga, ular global miqyosda iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy muammolarni hal qilishda, qurolli mojarolarni oldini olishda va hududiy resurslardan samarali foydalanishda muhim rol o'ynaydi.

Maqolada xalqaro tashkilotlarning kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari, tasnifi, hukumatlararo va nohukumat tashkilotlar o'rtasidagi farqlar, shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkilotining xalqaro munosabatlardagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Shu yo'l bilan xalqaro tashkilotlarning zamonaviy xalqaro huquq institutidagi o'ziga xos jihatlari ochib beriladi.

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ И ИХ ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ

Этиборхон Содиқжоновна Ўлмасова

Независимый соискатель

Ферганского государственного университета

Фаргона, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: международные организации, государства, человеческое общество, Организация Объединенных Наций, доктрина, Совет Безопасности, конференция.

Аннотация: Одной из важнейших особенностей современных международных отношений и международного права является заметное возрастание роли международных организаций. Международные организации играют ключевую роль не только в регулировании сотрудничества между государствами, но и в обеспечении глобального мира, безопасности, социально-экономического развития и защиты прав человека. Их количество и разнообразие, особенно после Второй мировой войны, резко увеличилось: к началу XXI века насчитывается более 4000 международных организаций, из которых около 300 являются межправительственными.

Появление международных организаций связано с постоянными потребностями человечества и стремлением народов и государств к интеграции. Кроме того, они играют важную роль в решении глобальных экономических, социальных и политических проблем, предотвращении вооруженных конфликтов и эффективном использовании региональных ресурсов.

В данной статье анализируются происхождение и этапы развития международных организаций, их классификация, различия между межправительственными и неправительственными организациями, а также роль и значение Организации Объединённых Наций в современных международных отношениях. Это позволяет выявить особенности международных организаций как института современного международного права.

Kirish. Hozirgi zamon xalqaro munosabatlari va xalqaro huquqning o'ziga xos jihatlaridan biri – xalqaro tashkilotlar rolining sezilarli darajada oshishi hisoblanadi. Ularning soni doimiy ravishda ko'payib bormoqda, ayniqsa Ikkinchi Jahon urushidan keyin bu jarayon yaqqol seziladi [1]. XXI asr boshida faoliyat yuritayotgan xalqaro tashkilotlarning soni 4 mingdan ortiq bo'lib, shulardan 300 tasi hukumatlararo tashkilotlardir [2]. Xalqaro tashkilotlar tizimining murakkablashuvi va vakolatlarining kengayishi insoniyat jamiyatining tabiiy integratsiyalashuv

va hamkorlik ehtiyojidan kelib chiqadi. Shu jihatdan, xalqaro tashkilotlar global masalalarni birgalikda hal qilish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va tinchlikni saqlashning falsafiy vositasi sifatida qaraladi [3].

Materiallar va metodlar. Tarixiy kontekstni inobatga olsak, xalqaro tashkilotlarning ildizi qadimgi Gretsiyadagi polislar va diniy-siyosiy yig'inlarga borib taqaladi [4]. Ular o'sha davrda millatlar va shaharlar o'rtasida doimiy hamkorlikni tashkil etgan. Shu bilan birga, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan ilk zamonaviy tashkilotlar, masalan, 1831-yilda Reyndagi kemalar qatnovini nazorat qilgan Markaziy Komissiya, xalqaro hamkorlikning huquqiy va amaliy bazasini yaratdi [5]. Bu jarayonlar xalqaro tashkilotlarning faqat siyosiy instrument emas, balki insoniyat tarixidagi kollektiv tajriba va ijtimoiy tafakkurning natijasi ekanini ko'rsatadi [6].

Muhokama va natijalar. Xalqaro tashkilotlar insoniyat taraqqiyotining etik va huquqiy mezonlarini mustahkamlashda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular millatlar o'rtasida do'stona aloqalarni rivojlantirish, iqtisodiy va madaniy hamkorlikni ta'minlash, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish orqali global adolatning timsoliga aylanadi [7]. Shu jihatdan, xalqaro tashkilotlar faqat siyosiy institut emas, balki insoniyatning global mas'uliyati va etik qadriyatlarini amaliyotga tatbiq etuvchi institutdir [8].

Hukumatlararo va nohukumat tashkilotlar o'rtasidagi farq ularning maqsadlari va vakolatlariga bog'liqdir. Hukumatlararo tashkilotlar davlatlar suverenitetini hurmat qilgan holda xalqaro shartnoma asosida faoliyat yuritadi, nohukumat tashkilotlar esa mintaqaviy yoki ixtisoslashgan faoliyat orqali global ijtimoiy manfaatlarni ilgari suradi [9]. Shu jihatdan, xalqaro tashkilotlar murakkab global tizimning asosiy elementi bo'lib, ular davlatlararo hamkorlikni, resurslarni birlashtirishni va ijtimoiy taraqqiyotni ta'minlaydi [10].

Birlashgan Millatlar Tashkiloti zamonaviy xalqaro huquq va munosabatlarning markaziy institutidir. U global tinchlik, xavfsizlik va inson huquqlarini himoya qilish vazifalarini bajaradi, davlatlararo tenglikni ta'minlaydi va millatlar o'rtasida do'stona aloqalarni rivojlantiradi [11]. Shu jihatdan, BMT nafaqat siyosiy yoki huquqiy institut, balki xalqaro munosabatlarning falsafiy tamoyillarini amaliyotga tatbiq etuvchi vosita hisoblanadi [12].

Zamonaviy globallashuv sharoitida xalqaro tashkilotlar insoniyat taraqqiyotining muhim institutlari sifatida namoyon bo'lmoqda. Ular nafaqat davlatlararo munosabatlarni tartibga soluvchi siyosiy mexanizm, balki global miqyosda etik va huquqiy mezonlarni shakllantiruvchi hamda mustahkamlovchi vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tashkilotlar faoliyati inson huquqlari, tinchlik, adolat, barqaror rivojlanish va madaniyatlararo muloqot kabi umuminsoniy qadriyatlarni amaliyotga tatbiq etish bilan chambarchas bog'liqdir.

Avvalo, xalqaro tashkilotlarning etik mohiyatiga e'tibor qaratish lozim. Etika nuqtayi nazaridan, ushbu institutlar insoniyatning umumiy manfaatlarini ifodalovchi kollektiv mas'uliyat

timsolidir. Milliy manfaatlar ustuvor bo'lgan siyosiy makonda xalqaro tashkilotlar global manfaatlarni muvozanatlashtirishga xizmat qiladi. Ular inson sha'ni, qadr-qimmatini va erkinligini oliy qadriyat sifatida e'tirof etuvchi tamoyillarga asoslanadi. Shu sababli, xalqaro tashkilotlar faoliyati axloqiy jihatdan insonparvarlik, solidarizm va adolat g'oyalari bilan uzviy bog'liqdir.

Xalqaro tashkilotlar inson huquqlarini himoya qilishda alohida o'rin tutadi. Inson huquqlari tushunchasi faqat milliy huquq doirasida emas, balki xalqaro miqyosda tan olingan universal qadriyat sifatida qaraladi. Xalqaro tashkilotlar ushbu huquqlarni e'lon qilish, monitoring qilish va himoya mexanizmlarini ishlab chiqish orqali global huquqiy makonni shakllantiradi. Natijada, davlatlarning ichki siyosati ham xalqaro standartlar bilan uyg'unlashishga majbur bo'ladi. Bu holat xalqaro huquqning ustuvorligini va uning axloqiy asoslarini yanada mustahkamlaydi.

Hukumatlararo va nohukumat tashkilotlar o'rtasidagi farq ham global taraqqiyot jarayonida muhim nazariy ahamiyatga ega. Hukumatlararo tashkilotlar davlatlar tomonidan tuziladi va ularning faoliyati xalqaro shartnomalar bilan tartibga solinadi. Bunday tashkilotlar suverenitet tamoyilini hurmat qilgan holda faoliyat yuritadi va asosan siyosiy, huquqiy hamda xavfsizlik masalalariga yo'naltirilgan bo'ladi. Shu bilan birga, ular davlatlar o'rtasida murosani ta'minlash va global barqarorlikni saqlashda muhim vosita hisoblanadi.

Nohukumat tashkilotlar esa davlat tuzilmalaridan mustaqil holda faoliyat olib boradi va asosan ijtimoiy, gumanitar, ekologik hamda madaniy muammolarni hal etishga qaratilgan bo'ladi. Ularning ustun jihati shundaki, ular jamiyat ehtiyojlariga tezkor javob bera oladi va muayyan sohalarda chuqur ixtisoslashgan faoliyatni amalga oshiradi. Shu ma'noda, nohukumat tashkilotlar global fuqarolik jamiyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, xalqaro tashkilotlar tizimini to'ldiruvchi va boyituvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Xalqaro tashkilotlarning murakkab global tizimdagi o'рни ularning resurslarni birlashtirish va hamkorlikni kuchaytirish imkoniyati bilan belgilanadi. Zamonaviy muammolar – iqlim o'zgarishi, migratsiya, pandemiyalar, kambag'allik va qurolli mojarolar – biror davlat tomonidan yakka tartibda hal etilishi mumkin emas. Shu bois, xalqaro tashkilotlar kollektiv harakatlar platformasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ular davlatlar, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati o'rtasida ko'priq vazifasini bajaradi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimining markaziy instituti sifatida alohida o'ringa ega. BMTning asosiy maqsadi global tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, inson huquqlarini himoya qilish va davlatlar o'rtasida do'stona munosabatlarni rivojlantirishdan iborat. Ushbu tashkilot xalqaro huquqning asosiy tamoyillarini amaliyotga tatbiq etuvchi universal platforma hisoblanadi. BMT faoliyati orqali xalqaro huquq nafaqat normativ hujjatlar majmuasi, balki real siyosiy va ijtimoiy jarayonlarga ta'sir etuvchi mexanizmga aylanadi.

Falsafiy jihatdan qaralganda, BMT insoniyatning umumiy kelajagi uchun javobgarlik g'oyasini ifodalaydi. U davlatlar o'rtasidagi tenglik, suverenitet va o'zaro hurmat tamoyillarini e'tirof etgan holda, kuch ishlatishdan voz kechish va nizolarni tinch yo'l bilan hal etishni targ'ib qiladi. Bu tamoyillar zamonaviy xalqaro munosabatlarning axloqiy asosini tashkil etadi. Shu jihatdan, BMTni faqat siyosiy institut sifatida emas, balki global etik me'yorlarni shakllantiruvchi falsafiy institut sifatida ham baholash mumkin.

Xulosa. Hozirgi zamon xalqaro munosabatlari va xalqaro huquq doirasida xalqaro tashkilotlarning roli o'sib borayotganligini ta'kidlash bejiz emas. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, ayniqsa Ikkinchi Jahon urushidan keyin, davlatlararo aloqalar tobora murakkablashdi va xalqaro tashkilotlar ushbu murakkablikni boshqarish, global muammolarni hal etish va dunyo tinchligini saqlashda markaziy vosita sifatida shakllandi. Xalqaro tashkilotlarning sonining doimiy ortib borishi va ularning vakolatlarining kengaytirilishi tabiiy jarayon sifatida qabul qilinadi, chunki insoniyat jamiyati doimo integratsiyaga, hamkorlikka va o'zaro yaqinlashishga intiladi. Shu nuqtai nazardan, xalqaro tashkilotlar global xavfsizlik, iqtisodiy rivojlanish, madaniy va ilmiy hamkorlik kabi sohalarda muhim vosita sifatida paydo bo'lgan.

Xalqaro tashkilotlar tizimining murakkablashishi va vakolatlarining kengayishi, shuningdek, ularning faoliyatining doimiy nazorat va tartibga muhtojligini ko'rsatadi. XXI asr boshida faoliyat ko'rsatayotgan xalqaro tashkilotlarning soni 4000 dan ortiq bo'lib, shundan taxminan 300 tasi hukumatlararo tashkilotlar hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkichlar xalqaro tashkilotlarning jamiyatlararo aloqalardagi rolini va ularning global tartibni shakllantirishdagi o'rnini aks ettiradi. Shu bilan birga, xalqaro tashkilotlar insoniyat tarixida millatlararo va davlatlararo muloqot jarayonlarining tabiiy natijasi sifatida yuzaga kelganini ko'rsatadi. Bu jarayonlar birinchi navbatda davlatlarning birgalikda harakat qilish zarurati, hududiy resurslarning cheklanganligi, qurolli mojarolarni oldini olish, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash kabi omillar bilan bog'liqdir.

Xalqaro tashkilotlarning paydo bo'lishi tarixiy kontekstda ham tushuntirilishi mumkin. Qadimgi Gretsiyada miloddan avvalgi VI asrda shahar davlatlari va diniy-siyosiy qabilalar uyushmalari ilk doimiy xalqaro birlashmalar sifatida shakllangan. Shu turdagi birlashmalar zamonaviy xalqaro tashkilotlarning timsoli bo'lib, ularning rivojlanishi global hamkorlik va o'zaro bog'liqlik konsepsiyasini mustahkamlashga xizmat qilgan. Masalan, 1831-yilda Yevropada tuzilgan Markaziy Komissiya, Reyn daryosida kemalar qatnovini nazorat qilish maqsadida birinchi xalqaro tashkilot sifatida faoliyat boshladi. Bu tarixiy faktlar shuni ko'rsatadiki, xalqaro tashkilotlar g'oyasi doimiy ravishda o'sib, murakkablashgan va ularning funksiyalari turli sohalarda kengaygan.

Xalqaro tashkilotlarni tasniflash muammosi ham nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Bunday tasniflashsiz, ularning ko'pligi va xilma-xilligi sababli xalqaro huquq nazariyasi rivojlanishi qiyinchiliklarga duch keladi [Klabbers 22]. Shu sababli, olimlar ularni hukumatlararo va nohukumat tashkilotlari kabi asosiy guruhlariga ajratgan. Hukumatlararo tashkilotlar davlatlarning suverenitetini hurmat qilgan holda, xalqaro shartnoma asosida tashkil etiladi, ularning faoliyati doimiy organlar orqali tartibga solinadi. Nohukumat tashkilotlar esa turli mintaqalarda faoliyat olib boruvchi, muayyan maqsadlarga yo'naltirilgan jismoniy va yuridik shaxslarning federatsiyalari yoki assotsiatsiyalari sifatida shakllanadi. Ushbu tasniflash xalqaro tashkilotlarning huquqiy maqomi va amaliy roli haqida aniq tushuncha beradi.

BMT, shubhasiz, zamonaviy xalqaro tashkilotlarning eng nufuzlisi va ularning global tinchlik va xavfsizlikni saqlashdagi o'rnini aks ettiradi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A. Karimov BMT Bosh Assambleyasidagi nutqida tashkilotning global masalalarni hal qilishdagi noyob rolini ta'kidlagan. BMT Nizomi esa zamonaviy xalqaro huquqning yirik yutuqlarini mujassamlashtirgan hujjat sifatida, inson huquqlari, suveren tenglik va millatlararo hamkorlik tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan, xalqaro tashkilotlar nafaqat davlatlararo aloqalarni tartibga soladi, balki insoniyatning umumiy manfaatlarini himoya qilishda ham markaziy rol o'ynaydi.

Falsafiy nuqtai nazardan qaraganda, xalqaro tashkilotlar global hamkorlikni amalga oshirish va insoniyat taraqqiyoti uchun zaruriy ijtimoiy institut sifatida ko'riladi. Ular millatlararo ziddiyatlarni tinch yo'l bilan hal qilish, iqtisodiy va ijtimoiy adolatni ta'minlash, shuningdek ilmiy, madaniy va texnologik hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro tashkilotlar insoniyatning etik, ijtimoiy va siyosiy javobgarligini mustahkamlashga imkon beradi, chunki ularning faoliyati hamkorlik va shaffoflikka asoslangan.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro tashkilotlar nafaqat davlatlarning birgalikdagi harakatlarini tartibga soluvchi vosita, balki global ijtimoiy va siyosiy muammolarni hal etuvchi asosiy institut sifatida qoraladi. Ularning rivojlanishi va rolining oshishi zamonaviy xalqaro munosabatlar va xalqaro huquqning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. Shu nuqtai nazardan, xalqaro tashkilotlar jahon hamjamiyati uchun barqarorlik, ijtimoiy adolat, tinchlik va inson huquqlarini ta'minlash yo'lida asosiy vosita sifatida ahamiyatini saqlab qoladi. Shu bilan birga, ular global boshqaruv, iqtisodiy integratsiya va ijtimoiy taraqqiyotning muhim garovi sifatida insoniyat taraqqiyotini yangi sifat bosqichiga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Harrington, Alexandra R. International Organizations and the Law. 2nd ed., Routledge, 2023

2. Karns, Margaret P., Tana Johnson, and Karen A. Mingst. *International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance*. 4th ed., Lynne Rienner Publishers, 2024.
3. Klabbers, Jan. *An Introduction to International Organizations Law*. Cambridge University Press, 2022.
4. Worster, Dennis. *Cases and Materials on the Law of International Organizations*. Routledge, 2013.
5. Reinalda, Bob, editor. *Routledge Handbook of International Organization*. Routledge, 2013.
6. Weiss, Thomas G., and Rorden Wilkinson, editors. *International Organization and Global Governance*. Routledge, 2024.
7. United Nations. *International Law Handbook*. Office of Legal Affairs, United Nations, 2023.
8. UIA — Union of International Associations. *Yearbook of International Organizations*. UIA, 2024.
9. Keohane, Robert O. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press, 2005.
10. Armstrong, David, editor. *Routledge Handbook of International Law*. Routledge, 2009.